

oblastniškega posredovanja, politične manipulacije in družbeno nesprejemljive hierarhizacije odnosov. V tem sklopu ima nezamenljivo vlogo le takšna zveza komunistov (kot faktor interesne integracije), ki je smerodajni dejavnik, ki preprečuje, da se republike in pokrajini ne spridijo v razsute parcele, obvladovane po republiško pokrajinskih glavarjih.

SILVO DEVETAK

Povezovanje s Slovenci v zamejstvu in položaj narodnosti v SR Sloveniji

Narodno vprašanje obsega danes tako rekoč vse pore človekovega življenja, čeprav je večkrat zakrito za drugimi družbenimi pojavi. Racionalisti so pričakovali, da se bo ta človeški in družbeni fenomen razkrojil v morju tehnološkega napredka, ki skupaj s silnim razvojem komunikacij povečuje uniformnost človeštva v vsakršnem pogledu. Vendar so končni rezultati v mnogih primerih ravno obratni. Omejil se bom le na dve posplošeni ugotovitvi:

Prva, splošni odtujenosti, ki jo nosi s seboj razvoj sodobne civilizacije, se je človek začel čedalje bolj obračati »k samemu sebi«, v iskanje smisla svojega obstoja in kreativnosti. V tem iskanju so kultura, jezik, zgodovinske tradicije, način življenja in dožemanja sveta (neglede na ideologijo) trdni temelji, na katere se je začel čedalje bolj opirati, da bi v splošni uniformnosti našel svojo osebnostno in skupinsko bivanjsko obliko in smisel. To je med drugim pripeljalo do novega zagona za razmah narodnih in jezikovno kulturnih gibanj v šestdesetih letih, ki se z različno intenzivnostjo in v različnih zunanjih oblikah pojavljajo po vsem svetu, najbolj organizirano pa v Evropi.

Druga, skokovit razvoj komunikacij je resnično bistveno prispeval k planetarni povezanosti in uniformnosti človeštva v vsakem pogledu (od oblačenja do načina prehrane), vendar je po drugi strani, kar si je na prvi pogled med seboj nasprotujoče, povečal vrednost o razlikah med nami. Danes so, na primer, problemi neke male etnične skupine, ki je še do včeraj živela »bogu za hrbtom«, s televizijsko in filmsko kamero lahko še isti dan prisotni v vsem svetu.

Glede večnega vprašanja, ki spremlja zlasti marksistični pogled na narodno vprašanje – odnosa med »narodnim« in »razrednim«, so nekateri meščanski strokovnjaki celo prepričani, da bo ob koncu stoletja spričo hitrega razraščanja etničnih gibanj v svetu narodnostno vprašanje v postindustrijskih družbah potisnilo v ozadje razredna nasprotja.¹ Takšne ocene

¹ Glej: Devetak, Silvo: Etnos kot dejavnik v mednarodnem sodelovanju z vidika narodnih manjšin. (V tisku za Zbornik tržaškega inštituta Antonio Gramsci);

so predvsem plod proučevanja preobrazbe socialnih značilnosti razredov v teh družbah, ki se kaže tudi v izginjanju klasične delitve na razred delavcev in kapitalistov. Seveda pa ostajajo slej ko prej razredna oz. socialna nasprotja znotraj narodov (in družbe v celoti) glede tega, kdo bo imel v rokah sredstva za proizvodnjo, razpolagal z dohodkom in na tej podlagi sodeloval v procesu odločanja o družbenih zadevah. Kar zadeva socializem, so v čedalje večji manjšini tisti, ki so trdili, da bo revolucionarna preobrazba družbenoekonomskih odnosov, ki bo pripeljala na oblast delavski razred, sama od sebe razrešila vsa nasprotja v zvezi z nacionalnim vprašanjem. Epohalno najbolj značilen obrat v tej smeri zasledimo danes na Kitajskem, kjer je demokratizacija družbenih odnosov po kulturni revoluciji med prvimi rečmi prinesla v ospredje družbenih dogajanj tudi novo narodno politiko, katere bistvo je zagotavljanje enakopravnosti petdesetim narodnim manjšinam z daleč prevladujočim hanskim narodom.

Dialektična prepletenost razrednih in nacionalnih interesov narodov in narodnosti Jugoslavije je tisto vezno tkivo, ki je omogočilo nastanek (oziroma demokratično obnovo) in dosednji razvoj jugoslovanske skupnosti. Tudi v bodoče bi vsaka ureditev, ki ne bi upoštevala tega dejstva, oslabil integracijske povezave v naši družbi, saj bi bilo moč v takšnih razmerah zadrževati sredobežne sile le z metodami birokratskega socializma. Vendar smo prepričani, da odnos med »razrednim« in »narodnim« ni temeljno nasprotje v jugoslovanski družbi. Na družbenopolitičnem področju so to po našem mnenju nasprotja med etatističnimi in samoupravnimi, humanistično socialističnimi zamislimi o njenem nadaljnjem razvoju; na družbenoekonomskem področju pa spopad med utilitaristično zamisljo samozadostnega in vase zaprtega socialističnega gospodarstva, ki ga ureja »socialna država« in sodobno ekonomijo, ki naj bi temeljila na tržnem gospodarstvu in socialističnem samoupravljanju ter ki bi svojo moč dokazovala predvsem na svetovnem trgu.

Nekaj razmišljanj o odnosu med »razrednim in nacionalnim« v slovenskem narodnem vprašanju

Resnična povezanost med razrednimi in narodnimi interesi se je skovala že pri uresničevanju programa slovenskega narodnoosvobodilnega boja, ki je imel dva, med seboj nerazdružljiva cilja: osvoboditev in združitve razdeljenega slovenskega naroda v eno državo (Združena Slovenija!) in oblikovanje socialno pravične družbe, v kateri bodo vladali delovni ljudje. Ta dva globalna cilja slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja sta bila življenjsko povezana s splošnim bojem za formiranje nove demokratične in federativne jugoslovanske države in z vsejugoslovansko socialistično revolucijo. Vendar je pomembno vedeti, da ta vsejugoslovanska povezanost, ki je edino omogočila v tedanjih razmerah dejansko

uresničevanje slovenskih nacionalnih ciljev, vendarle ni nikoli prekrila specifičnih avtonomnih pristopov v slovenskem narodnoosvobodilnem gibanju.²

In ravno ta specifičnost ni bila v takšnem obsegu prisotna pri nobenem od drugih jugoslovanskih narodov, z izjemo Makedoncev, kjer pa so bile pojavne oblike teh procesov povsem drugačne glede na še premalo razvito nacionalno zavest, na specifične zgodovinske tradicije in na zapoznelost formiranja nacionalnih političnih in oblastnih institucij v okviru narodnoosvobodilnega boja. Izrazito poudarjena medsebojna prežetost »razrednega in nacionalnega« v narodnoosvobodilnem boju slovenskega naroda je razumljivo dala svoj pečat tudi nekaterim specifičnim pogledom slovenskega naroda na nadaljnji povojni razvoj jugoslovanske revolucije, čeprav so šle razmejitvene črte med naprednim in nazadnjaškim, med razvojem samoupravnega in birokratskega socializma itn. – poudarjam, da ne bo nesporazumov – mimo etničnih meja v Jugoslaviji in so neglede na etnično poreklo med seboj ločevale družbene skupine, ki so imele različne poglede na razvoj jugoslovanske družbe in države.

A kljub vsemu temu bi zašli v območje ideološko-moralistične frazeologije, če ne bi ob tem ugotovili tudi specifičnih pogledov in problemov, s katerimi se je v teh vsejugoslovanskih gibanjih srečeval slovenski delavski razred in slovenski narod v celoti. Le-ti so imeli in še danes imajo svoje specifične notranje in mednarodne vidike.

Slovenski skupni kulturni prostor: sodobna zamisel o narodnem razvoju

Skrb za usodo delov narodov Jugoslavije, ki kot manjšine živijo v sosednjih državah, je ustavna obveznost, ki izraža politična stališča zveze komunistov, zapisana na različne načine v vseh važnejših dokumentih. Uresničuje se lahko v skladu s posebnimi razmerami, v katerih živijo posamezne manjšine, kot so stopnja demokratičnosti družbe, odprtost meja itn. Te razmere zahtevajo specifične pristope pri obravnavanju tega vprašanja, čeprav gre za načelno ista stališča do njih.

Zamisel o slovenskem skupnem kulturnem prostoru je ne le v jugoslovanskih, temveč tudi evropskih razmerah edinstven primer sodobnega uresničevanja razvojnih interesov nekega naroda, ki živi v več državah. Morda je tudi s stališča teorije o narodnem vprašanju v današnjem svetu ta zamisel edino možna oblika narodnega povezovanja in razvijanja istovetnosti brez spreminjanja meja in državne pripadnosti. Zavoljo tega uresničevanje te zamisli samo od sebe spodbujevalno deluje na širjenje sodelovanja med državami in na poglobljanje njihovega medsebojnega razumevanja, saj se lahko edino v teh razmerah razraščajo stiki med osebki, ki sestavljajo narod. Te slovenske izkušnje pa so že spodbudile razmišljanje,

² Glej: Devetak, Silvo: Povezovanje znotraj skupnega narodnega prostora – pogoj za nemoten razvoj slovenskega naroda ter madžarske in italijanske narodnosti v SR Sloveniji. Objavljeno v: Zbornik Zihlerlovi dnevi 1982, Škofja Loka.

ali ne bi bilo moč v tem smislu obvladovati tudi proglema kulturnega povezovanja med posameznimi narodi in narodnostmi Jugoslavije, ki živijo v več republikah in pokrajinah brez poseganja v temelje jugoslovanske federativne ureditve.³

Program skupnega slovenskega kulturnega prostora se je podrobneje oblikoval v začetku sedemdesetih let, ko so se z decentralizacijo države še povečale možnosti za vključevanje njegovih sestavnih delov v sistemske rešitve na posameznih področjih. Osnovna zamisel tega narodnega programa je v tem, da bi v skladu s skupnimi splošnimi cilji vsaka družbena celica prevzela samostojno nase obveznost za opravljanje tistih povezovalnih dejavnosti v skupnem slovenskem kulturnem prostoru, ki kot celota tvorijo njegovo narodno kulturno vsebino. Takšen narodni program se prav gotovo ni mogel omejiti samo na vprašanje jezika in kulture v ožjem smislu, temveč je že od vsega začetka zajel tudi povezovanje v »materialni podlagi« narodnega obstoja. Nujna osnovna pogoja za udejanjanje takšnega koncepta sta odprtost in demokratičnost družbenih odnosov v zainteresiranih državah in odprtost meja za pretok oseb, idej in blaga. Na povezanost obmejnega prebivalstva bistveno vplivajo posebni mednarodni sporazumi z Avstrijo, Italijo in Madžarsko, ki specifično, z vsako od teh držav posebej, urejujejo osebni promet, gospodarsko sodelovanje, prirejanje sejmov in druge oblike obmejnih stikov. V zadnjem desetletju pa se razvija tudi regionalno sodelovanje v delovni skupnosti Alpe-Adrija, ki je prav tako ugoden mednarodni okvir za uresničevanje zamisli o skupnem slovenskem kulturnem prostoru.⁴

Politično kratkovidna so mišljenja, ki od časa do časa prodrejo v jugoslovanske politične razprave, da razvijanje vseh teh oblik sodelovanja izraža slovenski partikularizem. Te trditve so, prvič, nesmiselne zavrlo tega, ker izhajajo iz tega, da slovenski nacionalni interesi niso hkrati tudi vsejugoslovanski in, drugič, ker se ravno tudi s tem sodelovanjem uresničujejo vsi jugoslovanski zunanje-politični, gospodarski in drugi interesi v odnosih s sosedi in v tem evropskem regionalnem prostoru nasploh. Politično nesprejemljivo s stališča federalizma se nam zdi že to, da mora slovenska politika vedno znova pojasnjevati to specifično situacijo in braniti pridobitve, ki jih je Jugoslavija na tem področju že dosegla. Morda so tudi v tem kaže napačno pojmovanje odnosa med razrednim in nacionalnim. Po drugi strani pa je to tudi klasičen primer, da je treba splošne jugoslovanske interese v posebnih razmerah uresničevati s specifičnimi sredstvi. To ni nikakršno odstopanje od jugoslovanske »edinosti«, temveč ravno odsev prožnosti jugoslovanske federativne skupnosti, da se lahko pokažejo raznolikosti subjektov, ki jo sestavljajo, brez česar bi se v njej počutili odrinjene in ogrožene, kar vsekakor ne bi utrjevalo njene notranje trdnosti.

³ Glej: Deretić, Jovan: Navikli smo da slobodno mislimo. Intervju za Danas, 3. 12. 1985.

⁴ Glej: Devetec, S.: Sodelovanje dežel Avstrije, Italije, Jugoslavije in Madžarske – začetna točka za vseevropsko regionalno izmenjavo in stike vzhod-zahod? (Referat na 8. konferenci »Evropa regij«, Kopenhagen 1985).

Uresničevanje programa slovenskega skupnega kulturnega prostora je v prvi vrsti odvisno od gospodarskih, političnih in drugih razmer v Jugoslaviji, kjer matična Slovenija deli usodo vseh drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti. Prodor uniformnosti jugoslovanskega povprečja je že do zdaj (depozit, omejevanje maloobmejnega prometa ipd.) in bo v bodoče vse bolj (npr. novi devizni sistem) omejeval učinkovito povezovanje znotraj slovenskega naroda. Takšna ovira sta tudi zastareli sistem delovanja mejnih služb in varovanja meje, ki zaostaja za sedaj veljavnimi in razvijajočimi se zahodnoevropskimi prestopi (o katerih siceršnji učinkovitosti ne dvomimo). Nerazumljivo je, da še danes veljajo prepovedi o uvozu literature v jezikih narodov in narodnosti, ki izenačujejo slovensko pisno besedo v skupnem slovenskem kulturnem prostoru s propagando politične emigracije. Ob tem pa se seveda postavlja tudi vprašanje, ali so organi SR Slovenije, razen splošnega opozarjanja na različnih krajih, naredili vse, da se takšne reči spremenijo.

Povezovanje znotraj slovenskega narodnega prostora je ustavna dolžnost. Kljub velikim prizadevanjem na različnih področjih delovanja ne moremo reči, da je ta narodni program postal del zavesti ljudi. Mnogi ljudje dojemajo slovensko zamejstvo zgolj kot problem »neizvrševanja mednarodnih obveznosti« ali »kratenja pravič« pripadnikom slovenske manjšine. Takšno pojmovanje je večkrat povezano z objokovanjem »nesrečne razdeljenosti Slovencev na štiri države«. Najdejo pa se tudi mišljenja, češ, »kaj bomo pomagali zamejskim Slovencem, ko pa živijo bolje od nas«, da ne omenjamo ciničnih ugotovitev, »da smo bolj ogroženi mi v matični domovini kot oni«.

Po drugi strani pa so se mnogi stiki s slovenskimi narodnimi skupnostmi birokratizirali, postali so domena posameznih državnih in samoupravno družbenopolitičnih administracij. Večkrat se sicer celoten problem delovanja skupnega slovenskega kulturnega prostora omeji zgolj na vprašanje financiranja posameznih akcij ali dejavnosti. Na eni in drugi strani je občutiti škodljive posledice ustvarjanja monopolov nad posameznimi vidiki povezovanja znotraj slovenskega etničnega telesa. Poseben problem je manifestativnost posameznih oblik povezovanja, ki se v zadnjih časih povezuje še s »turističnimi nakupi«; nekatere zamejske organizacije včasih kar ne morejo sprejeti vseh ponudb za sodelovanje.

Ko govorimo o možnosti po dograjevanju programa skupnega slovenskega kulturnega prostora, ne mislimo na proizvodnjo novih papirjev, temveč predvsem na nujnost, da se o narodni problematiki in v njenem okviru o skupnem prostoru stalno razpravlja in z demokratično izmenjavo mnenj iščejo nove pobude glede na spreminjajoče se razmere in potrebe. Verjetno je na mestu vprašanje, ali lahko z gotovostjo trdimo, da imamo jasno predstavo o slovenskem narodnem vprašanju danes. Le-ta ni le pragmatični skupek spoznanj ter srednjeročnih in drugih programov na

posameznih področjih življenja, obsegati mora namreč jasno in integrirano podobo o vseh vidikih, ki opredeljujejo narodno vprašanje v sodobnem svetu, od prostora, kjer narod prebiva, do demografske politike. Skupni slovenski kulturni prostor je le delček takega vseobsegajočega narodnega programa. Poseljenost slovenskih manjšin v treh sosednjih državah je včasih boleča, a je hkrati tudi naša prednost, saj imamo tako večje možnosti, da smo prisotni v kulturnih in drugih tokovih v danes razdeljeni Evropi. Naša majhnost nam omogoča hitra prilagajanja potrebam sodobnega razvoja; odgovor je v naši ustvarjalnosti in sposobnosti.

Vzgoja in izobraževanje, ne samo v institucionalnih okvirih, bi morala vsaditi človeku osnovno zavest o njegovem narodu. Ne le v obliki romantično obarvanih zgodbic o ljubezni do naroda, marveč predvsem z jasno predstavo, kakšna je danes v sodobnem svetu vloga slovenskega naroda in kaj zahteva uresničevanje te vloge od slehernega pripadnika naroda. V današnjem svetu vladajo tekmovalni duh, sposobnost in ustvarjalnost. To so merila, ki odrejajo položaj posameznih narodov v njem. Tudi privzgajanje zavesti o obstoju problema manjšinskih delov slovenskega naroda v okviru vzgoje in izobraževanja bi se moralo opirati na realnost, ki danes obstaja. Le-ta bi morala najti večji prostor v učnih programih in učbenikih kot tudi v pedagoških pristopih pri vzgoji mladih generacij.

Sodelovanje v skupnem prostoru se mora razvijati na načelih demokratične enakopravnosti subjektov, ki se povezujejo. Slovenske manjšine niso več neuka kmečka množica. V zadnjih desetletjih se je razvil sloj inteligence, ki je prodril na univerze, v znanost, in ki si je v poklicnem pogledu že izbral enakopravnost, čeprav se vsak dan srečuje z okoljem, ki ne sprejema njihove etnične in jezikovno kulturne različnosti. Premalo upoštevamo tudi, da živijo slovenske manjšine v Avstriji in Italiji v politično pluralistični družbi. Čeprav večinoma na levi strani politične pahljače, so zamejski Slovenci vendar med seboj razdeljeni v strankarskem in ideološkem pogledu. Vendar so v glavnem enotni, ko gre za temeljne narodne koristi – v teh primerih narodno prevladuje nad razredno-ideološkim. Zavrlo vsega tega lahko sektaški pristopi k povezovanju v skupnem prostoru škodijo utrjevanju narodne samobitnosti. V zadnjih letih smo naredili veliko, kar zadeva to vprašanje, čeprav s stanjem še ne moremo biti zadovoljni. Večkrat med seboj pomešamo ideološki pluralizem zamejskih Slovencev s sovražnim nastopanjem posameznikov in skupin proti politični in družbenoekonomski ureditvi matične Slovenije. V tej pluralistični slovenski stvarnosti bo tudi v bodoče prihajalo do različnih pogledov na posamezna vprašanja, ki jih postavlja življenje. To bo samo oplajalo slovensko socialno in narodno kulturno žilavost in ustvarjalnost.

Pravilno moramo ovrednotiti tudi vlogo slovenske Cerkve pri uresničevanju zamisli o skupnem slovenskem kulturnem prostoru. Kot mnogo-kaj v preteklosti lahko Cerkev tudi danes bistveno vpliva na ohranjanje in razvoj slovenske istovetnosti. Zdi pa se nam, da zlasti v Porabju ni

izkoristila dovolj možnosti, ki jih ima glede na tamkajšnje razmere na razpolago. V primerjavi s posvetnimi oblastmi pa je javnosti premalo znano tudi zavzemanje cerkvenega vodstva za pravice slovenskih zemeljskih vernikov pri cerkvenih vodstvih v zamejstvu. Prav tako ni znano, kakšno je njegovo stališče naprimer do križarskih protikomunističnih »pohodov« posameznikov okrog goriškega »Katoliškega glasa« ali celovške »Mohorjeve družbe«, ki brez dvoma predvsem škodijo, nič pa ne koristijo sporazumevanju v skupnem slovenskem kulturnem prostoru.

Za dogovor o vseh navedenih vprašanjih (ki pa še zdaleč ne izčrpajo problema, o katerem razpravljamo) ne potrebujemo nekega novega slovenskega parlamenta, ki ga nekateri vztrajno predlagajo. Delegatska skupščina SR Slovenije je ustrezen kraj za odločanje o vseh zadevah, ki se tičejo slovenskega narodnega vprašanja. Vsaka na svojem področju takšno vlogo opravljajo tudi samoupravne interesne skupnosti in mnogi drugi subjekti naše samoupravne družbe.

Pač pa potrebujemo veliko več narodne zavesti in predvsem samozavesti ter enotnosti, ko gre za temeljna vprašanja življenja in razvoja slovenskega naroda.

In nazadnje še to: zamisel o skupnem slovenskem kulturnem prostoru bo opravljala svoje zgodovinsko poslanstvo, če se bo hkrati uresničevala tudi njena povezovalna vloga med kulturami narodov in narodnosti Jugoslavije ter avstrijsko, italijansko in madžarsko kulturo ter z evropskim prostorom nasploh.

Položaj narodnosti – merilo demokratičnosti družbe

Osnovna načela o pravicah narodnosti v Jugoslaviji so vključena v zvezno ustavo. Njihova konkretizacija pa je prepuščena republiško-pokrajnskim ustavam in zakonodaji, statutom občin in krajevnih skupnosti ter samoupravnim sporazumom in aktom.⁵ Tudi pri uresničevanju splošnih ustavnih in političnih načel na tem področju se pojavljajo specifičnosti, ki so posledica zgodovinskih razmer, v katerih so se narodnosti razvijale, ali pa posebnih družbenih in političnih razmer, ki prevladujejo na območjih, kjer živijo. Kar zadeva italijansko in madžarsko narodnost v SR Sloveniji, se specifičnost uresničevanja njunih ustavnih pravic izraža v delovanju samoupravnih interesnih skupnosti za kulturo in prosveto narodnosti, ki v nekaterih primerih, kot četrti zbor občinskih skupščin, neposredno soodločajo o rečeh, pomembnih za narodnost.

Vendar je treba ob tem poudariti, da zvezna ustava zagotavlja pravice in enakopravnost posameznikom in narodnosti kot kolektivnemu subjektu. Zavoljo tega je v nasprotju z duhom ustave, če bi neka narodnost, ki živi v več republikah ali pokrajinah, uživala zaradi tega različne stopnje

⁵ Glej: Predlog Poročila o uresničevanju narodnosti v SRS v obdobju 1981–85. Poročevalec Skupščine SRS in Skupščine SFRJ, letnik XI, šte. 37, str. 58–72.

varstva. V takih primerih bi pričakovali, da se bodo pravice narodnosti usklajevale na višji, ne pa na nižji že doseženi ravni. To usklajevanje pa bi se moralo omejiti le na temeljne pravice in svoboščine, kajti preprosto izenačevanje položaja narodnosti brez upoštevanja posebnih okoliščin, ki so privedle do razlik, bi potiskalo narodnost v uniformnost, ki bi zadrževala njen pluralistični razvoj. Ena takšnih situacij so tudi razlike, ki bojda ostajajo med pravicami in položajem italijanske narodnosti v SR Sloveniji in v SR Hrvatski. V tem primeru bi bile morebitne razlike še tolikanj manj opravičljive, ker se je Jugoslavija ob ratifikaciji osimskega sporazuma zavezala, da bo italijanski narodnosti kot taki zagotovila v sporazumu določene pravice oz. raven notranjega varstva.⁶

Več kot trideset zakonskih določil in drugih pravnih predpisov, ki skupaj s statutarnimi in drugimi samoupravnimi predpisi zagotavljajo enakopravnost in uresničevanje ustavnih pravic italijanske in madžarske narodnosti, pričajo o tem, da se je v glavnem končal postopek pravnega urejanja posameznih vprašanj, ki zadevajo obe narodnosti. V tem pogledu bo treba še dopolnjevati samoupravne akte organizacij združenega dela in statute krajevnih skupnosti. Ob tem bo, seveda, treba ves ta pravni instrumentarij dopolnjevati glede na nove potrebe, ki bodo nastajale v bodoče.

Vendar pa se sedaj odpirajo novi problemi, saj cilj narodnostne politike ne more biti zgolj ohranitev obstoja narodnosti. Bolj zavezujoče so naloge, kako zagotoviti neoviran in vsestranski razvoj narodnosti. Le-ta se lahko le v nekaterih pogledih uresničuje v skladu z možnostmi, ki jih daje pravno in sicer zaščiteno narodnostno mešano ozemlje. Odpirajo se dileme, kako omogočiti enakopravno integracijo pripadnikov narodnosti v širši slovenski prostor ob ohranjanju njihove etnične in jezikovno kulturne istovetnosti. To niso tako enostavna vprašanja, saj zanje še nikjer v svetu niso našli ustreznih odgovorov. Toda neglede na njihovo zapletenost se bomo morali v bodoče z njimi spoprijemati in iskati ustrezne rešitve, ki bodo pomembne tudi, kar zadeva urejanje teh vprašanj v vsejugoslovanskem prostoru.

Brez dvoma smo lahko ponosni na vse, kar smo naredili za uresničevanje pravic obeh narodnosti. Zlasti dvojezično šolstvo v Prekmurju je edinstveni primer urejanja tega vprašanja v nekem narodnostno mešanem okolju. Spodbudno je tudi delovanje samoupravnih interesnih skupnosti na tem področju. Vendar je tudi res, da se ta dejavnost bolj ali manj omejuje na finančna vprašanja. Zato bi bilo treba z večjim angažiranjem oblikovati v vsebinskem smislu bolj zavezujočo politiko na posameznih področjih. Ob tem se postavlja tudi vprašanje, ali dovolj upoštevamo obstoj kultur italijanske in madžarske narodnosti v našem nacionalnem prostoru ter njihovo funkcijo povezovanja slovenske kulture z italijansko in madžarsko. Razmišljanje v takšnih razsežnosti pa, seveda, presega zgolj

⁶ Osimski sporazumi. Koper 1977. (Izjava Zveznega izvršnega sveta ob ratifikaciji listin, str. 509).

finansiranje ali pragmatično programiranje posameznih dejavnosti narodnosti. Zgovoren dokaz naše nepozornosti na tem področju je na primer dejstvo, da je italijanska drama z Reke v štiridesetih letih svojega obstoja letos prvič gostovala v Ljubljani (lani pa mimogrede v Cankarjevem domu).

Ob tem se moramo tudi vprašati, ali je v naši zavesti dovolj prisotno spoznanje o obstoju občanov italijanske in madžarske narodnosti med nami? Ali poznamo probleme, s katerimi se srečujejo in ali jih sprejemamo kot svoje? Odgovor na ta vprašanja bi bil delno pozitiven glede Slovencev, ki prebivajo na narodnostno mešanih območjih in ki se že zaradi delovanja obvezujočih mehanizmov narodne enakopravnosti na tem prostoru srečujejo s temi vprašanji. Toda že na robu narodnostno mešanega območja srečamo probleme, ki so izraz nerazumevanja bistva politike narodne enakopravnosti. Tudi na tem področju bi morali že v osnovni šoli vsaditi otroku občutek za ta vprašanja. Vendar pa je že v samih učnih programih problematika obeh narodnosti zajeta le na informativni ravni, da ne poskušamo ugotavljati, kaj se dejansko tudi uresniči oz. v kakšnem obsegu so ta vprašanja zajeta v ustreznih učbenikih.⁷

V šolstvu se čedalje bolj odpira vprašanje, kako na podlagi dosedanjih izkušenj razvijati nove možnosti za izobraževanje otrok iz vrst narodnosti v maternem jeziku na srednješolski in višji ter visokošolski ravni. Potrebe bo treba uskladiti z materialnimi možnostmi SR Slovenije. Prepričani pa smo, da bi bilo moč nekatere stvari urediti že s samim prilagajanjem obstoječega visokošolskega sistema izobraževanja. Nerazumljivo je naprimer, da po 25 letih delovanja dvojezičnega šolstva v Prekmurju nimamo na Filozofski fakulteti programa izobraževanja učitelja s specifičnim profilom, ki ga zahteva dvojezična šola. Prav tako se ne moremo sprijazniti z ugotovitvijo, da še nimamo raziskave o rezultatih tega šolstva, kljub temu, da so bila zanjo zagotovljena finančna sredstva.

V jezikoslovju se bolj razvija individualna kot pa institucionalna dvojezičnost. Neizpolnjene so še številne naloge. Kar zadeva učenje jezikov narodnosti kot jezikov okolja so rezultati spodbudni na narodnostno mešanih območjih. V šolskem letu 1984/85 se je naprimer z osnovami italijanščine kot jezika okolja seznanjalo v pripravi na šolo 1093 slovenskih otrok. Ta jezik pa se je v osnovnih šolah učilo 7160, v srednjih šolah pa 3454 slovenskih učencev. Vendar je stanje povsem drugačno zunaj narodnostno mešanih območij. Madžarščine se naprimer v srednjih šolah zunaj lendavske občine uči v letošnjem šolskem letu (1985/86) le 48 učencev⁸. Prepričani smo, da bi tudi vpogled v vseslovenske razmere pokazal porazno stanje, ki vsekakor ne bo pripomoglo k razrešitvi vprašanja, da resnična dvojezičnost ne more biti le enostranska.

⁷ Glej: Novak-Lukanovič, Sonja: Narodnostna problematika v vzgojnoizobraževalnem procesu osnovne šole (raziskovalna naloga) in referat na konferenci OECD: Nekatere izkušnje pri uresničevanju enakopravnosti narodov in narodnosti v Jugoslaviji na področju vzgoje in izobraževanja (v tisku).

⁸ Glej: Vestnik – delegatsko glasilo občine Murska Sobota, št. 12, leto V, 17. okt. 1985.

Na koncu se sama od sebe vsiljuje zahteva, da bi bilo treba problematiko italijanske in madžarske narodnosti bolj kot doslej podružbljati. Njuni razvojni problemi bi morali biti prisotni v zavesti širšega kroga ljudi. Tudi na narodnostno mešanih območjih se razvija situacija, da se problematika narodnosti čedalje bolj prepušča le samoupravnim interesnim skupnostim narodnosti in občinskim komisijam za ta vprašanja. Takšno stanje pa še pospešuje oddaljevanje problemov narodnosti od problemov okolja, v katerem živijo. Povsem jasno je tudi, da resničnega uresničevanja enakopravnosti pripadnikov narodnosti ne bo moč doseči s sankcijami, ampak predvsem s potrpežljivim političnim delom in s prevzgojo večinskega prebivalstva, pri čemer bi poglobitni delež morala prispevati šola. Ob tem pa je treba poudariti, da tudi težnje, ki se pojavljajo zlasti v italijanski narodnosti, da bi svoje razvojne probleme obvladovali brez mehanizmov obstoječega družbenoekonomskega in političnega sistema, niso sprejemljive kot podlaga za reševanje perečih situacij, s katerimi se ta narodnost srečuje.⁹

Prepričani smo, da je obstoječi ustavno pravni sistem, ki zagotavlja italijanski in madžarski narodnosti njune pravice in svoboščine v smislu enakopravnosti, trden temelj za vsestranski razvoj obeh narodnosti. Na tej podlagi pa bo treba proučevati nove možnosti za obvladovanje problemov, ki jih prinašajo njune razvojne potrebe. Ravno v tem pa se mora nenehno potrjevati učinkovitost jugoslovanske nacionalne politike in zlasti njena vsidranost v »razredno« in »nacionalno«.

SAVIN JOGAN

Položaj pripadnikov jugoslovanskih narodov in narodnosti v SR Sloveniji

I

Pot do priznanja enakopravnosti narodov in narodnosti v ustavni ureditvi sodobne Jugoslavije je bila razmeroma dolga, saj se šele v ustavnih dopolnitvah konec leta 1968 ta izrazi na splošen način, konkretnije in bolj razčlenjeno pa v ustavnih dopolnitvah leta 1971 in v ustavi iz leta 1974. V tem obdobju je ta enakopravni položaj dobil tudi ustrezno materialno podlago in postal pomemben člen družbenogospodarske uredi-

⁹ Tak primer je recimo zahteva, da bi morala italijanska narodnost »pridobiti vlogo ekonomskega subjekta, ki bo sposoben samega sebe v socialnem in ekonomskem smislu samoupravljati«. Tesi della conferenza, *La Voce del popolo*, nov. 1985, str. 3.